

U

ВІДГУК
офіційного опонента доктора психологічних наук, професора
Романенко Оксани Вікторівни
на дисертацію Вовченко Ольги Анатоліївни
«Феноменологія емоційного інтелекту підлітків з порушеннями
інтелектуального розвитку», подану до захисту на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія

Актуальність дисертаційного дослідження Вовченко О. А. зумовлена поширенням гуманістичних тенденцій сучасного суспільства, пов'язаних із толерантним ставленням до різних соціальних груп, передусім, дітей з особливими потребами. Це актуалізує потребу у стимулюванні самоактивності дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, популяція яких в Україні, поміж інших нозологій, є однією з найчисельніших. Вирішення цієї проблеми потребує розроблення наукових засад системного вивчення їх психічного розвитку, зокрема, емоційного інтелекту як складноструктурованого феномену, що охоплює різні функції існування особистості, перетинається з різними видами інтелекту, включно із соціальним, але водночас має свою природу. Значущість такого підходу обумовлена тим, що саме емоції виступають індикаторами ставлення людини до світу та відображають задоволення її основних потреб, вони тісно пов'язані з пізнавальним розвитком дитини, що відображено у відомому принципі Л. С. Виготського про єдність афекту та інтелекту.

З огляду на положення, викладені дисертанткою, актуальність теми можна вважати цілком обґрунтованою. Закономірним є зв'язок рецензованої роботи із науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до напряму науково-дослідних робіт Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України «Теоретико-методологічні та методичні засади реформування освіти осіб з особливими потребами в сучасних суспільно-економічних умовах» та комплексної теми відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами «Психолого-педагогічні засади корекційно-розвивального навчання дітей із порушеннями когнітивного розвитку» (державний реєстраційний номер 0118U003347).

Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (протокол № 2 від 23 лютого 2020 року) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні НАПН України (протокол № 2 від 31 березня 2020 року).

Методологічний апарат дослідження засвідчує належний рівень наукової підготовленості дисертантки. Об'єкт, предмет та завдання дослідження чітко визначені, логічно і структурно узгоджені, відповідають його меті. Мета і завдання дослідження відповідають темі роботи. Усі положення наукової новизни логічно співвідносяться із визначеними завданнями дослідження. Завдання роботи за змістом спрямовані на всебічне опрацювання проблеми.

Вибір методів дослідження забезпечує досягнення мети і реалізацію поставлених завдань. Організаційно-методичні засади проведеного дослідження розкрито повною мірою та на достатньому фаховому рівні. Кількісний і якісний аналіз отриманих даних здійснено кваліфіковано, коректно.

Надійність і вірогідність отриманих наукових результатів підтверджуються теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних принципів дисертаційної роботи, єдністю й логічністю всіх етапів дослідження, його організаційною цілісністю й чіткістю концептуальних засад, гармонійним поєднанням статистичних методів і способів їх якісної психологічної інтерпретації.

Дисертаційне дослідження Вовченко О. А. «Феноменологія емоційного інтелекту підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку» має чітку структуру: робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (568 найменувань, у тому числі 164 – іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 457 сторінок, основний текст – 397 сторінок. Робота містить 59 таблиць та 13 рисунків на 69 сторінках. Пропорції теоретичної та емпіричної частин дослідження авторкою дотримано.

На теоретичному етапі дослідження авторкою визначено та охарактеризовано теоретико-методологічні засади вивчення емоційного інтелекту. Здійснено

феноменологізацію та категоризацію основних понять шляхом аналізу емоційного інтелекту в психологічних теоріях та концепціях: розкрито сутність емоційного інтелекту в структурі особистості, його механізми та функції; зазначено особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту та особистісних характеристик суб'єкта; охарактеризовано соціально-психологічні детермінанти формування емоційного інтелекту особистості.

На основі теоретичного аналізу, виокремлення відмінностей в наукових уявленнях щодо емоційного інтелекту, обґрунтовано доцільність застосування інтегративного підходу в цій галузі на основі системного опису. З цих позицій сутність феномену наукової категорії «емоційний інтелект» розкривається саме через його функціональність та значущість для особистості, насамперед, як здатність до переживання та співпереживання, вміння керувати почуттями. Для розвитку та становлення підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку цей феномен має особливе значення, оскільки значною мірою визначає його можливості щодо різних сторін адаптації до навколишнього світу.

Авторка обґрунтовує багатовимірність та системність зазначеного феномену, загальний характер якого обумовлений взаємодією компонентів його структури. Ґрунтовний теоретичний аналіз дав можливість не лише розробити модель структурно-функціональної організації емоційного інтелекту, але й встановити особливості взаємозв'язку всіх компонентів у їхній системній єдності.

Важливим здобутком теоретичного етапу дослідження стало також уточнення змісту понять «емоційний інтелект» та «детермінанти емоційного інтелекту». Завдяки цьому визначено систему психологічних чинників, що зумовлюють якісні показники емоційного інтелекту в підлітковому віці.

На основі визначених положень представлено концепцію дослідження, що містить теоретичні та організаційно-методичні засади експериментального вивчення емоційного інтелекту підлітків з інтелектуальними порушеннями, Концепція дослідження емоційного інтелекту ґрунтувалася на системно-структурному, комплексному, синергетичному та мультидисциплінарному підходах, що дало змогу встановити сутність дефініції «емоційний інтелект», його

феноменологізм; окреслити особливості становлення особистості з атипичним розвитком в пубертатний період; розробити багатоаспектний комплекс психологічної діагностики емоційного інтелекту та його компонент; сформувати та реалізувати мультикомплексний психологічний супровід підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку. В цілому чітке виокремлення концептуальних засад дало змогу логічно взаємопов'язати теоретичну частину дисертації з програмою емпіричного дослідження та системою корекційно-розвивальних заходів, що надало роботі внутрішню логічну узгодженість.

У емпіричному розділі дисертації представлено методичні та організаційні засади дослідження, подано опис психодіагностичного інструментарію, обґрунтовано його доцільність. Слід відзначити чіткий опис процедури дослідження, що було реалізовано у розробці експериментального психодіагностичного комплексу. Такий підхід визначив мішені для відповідних психокорекційних впливів. З огляду на це формувальний етап дослідження ґрунтувався на апробуванні авторської технології підтримки розвитку емоційного інтелекту підлітків із інтелектуальними порушеннями шляхом впливу на формування його психологічних детермінант.

У процесі формувального експерименту було доведено, що вплив на формування і розвиток ключових елементів емоційного інтелекту зумовлює якісні прогресивні зміни в різних сферах особистості. Отримані результати угруповано та проаналізовано орієнтовно до структурно-функціональної моделі. Таким чином, якщо на першому етапі емпіричного дослідження здійснено аналіз її основних характеристик, то етап синтезу передбачав наповнення зазначеної моделі конкретним змістом. Це дозволило підвищити рівень абстрактного опису структурно-функціональної моделі й одночасно конкретизувати її з урахуванням характеру визначених параметрів.

Саме такий підхід дав змогу виявити особливості емоційного інтелекту підлітків із інтелектуальними порушеннями, що були проаналізовані шляхом їх зіставлення з показниками їхніх однолітків, що мають нормотиповий когнітивний розвиток. Кількість досліджуваних (199 підлітків-юнаків з порушеннями

інтелектуального розвитку у віці від 11-16 років, та 218 підлітків-дівчат з порушеннями інтелектуального розвитку у віці від 11-16 років), адекватні психологічні та математико-статистичні методи опрацювання даних дали підстави визначити не лише загальні особливості, але й гендерні відмінності емоційного інтелекту в підлітків з інтелектуальними порушеннями, та переконливо вказують на достовірність і вірогідність отриманих результатів дослідження.

Висновки роботи сформульовано чітко та лаконічно, відповідають поставленим завданням дослідження. В них представлені загальні досягнення дисертантки та її внесок у вирішення зазначеної наукової проблеми.

Дисертація виконана державною мовою. Стиль дисертації відповідає вимогам, що висуваються до наукових праць такого рівня, а також відзначається логічністю, послідовністю, системністю, обґрунтованістю. Структура дисертації цілком узгоджується з її назвою, метою і завданням дослідження. Додатки та список використаних джерел оформлені згідно зі встановленими вимогами та містять необхідну довідкову інформацію.

Текст автореферату відповідає основному змісту дисертації.

До безперечних переваг дисертації можна віднести:

- Чітку структурованість роботи, що дозволила авторці розглянути предмет дослідження з позицій різних підходів та на цій основі розробити структурно-функціональну модель дослідження.
- Різноманітний методичний інструментарій, що був представлений у вигляді експериментального психодіагностичного комплексу орієнтовно до розробленої моделі.
- Здатність дисертантки до ретельного опрацювання і детальної інтерпретації емпіричного матеріалу, коректного тлумачення результатів, великої кількості ілюстративного матеріалу.
- Висновки дисертації свідчать про різнобічне опрацювання проблеми, здатність до обґрунтованої інтерпретації емпіричних фактів і систематизованого їх представлення.

- Дослідженню притаманна виражена наукова новизна здобутих результатів, яка полягає в тому, що вперше обґрунтовано новий концептуальний підхід до визначення сутності та структури емоційного інтелекту особистості з порушеннями інтелектуального розвитку.

- Результати дисертаційного дослідження мають безсумнівну практичну значущість. Вони можуть бути застосовані у психологічній просвіті, сімейному консультуванні та психокорекційній роботі, спрямованій на гармонізацію емоційної та особистісної сфер дітей з особливими потребами.

Водночас дисертаційне дослідження, як і будь-яка творча праця, містить певні дискусійні положення, що дає підстави для висунення таких зауважень:

1. При розгляді детермінант емоційного інтелекту авторкою представлено їх угруповання за критеріями об'єктивності та абстрактності. Такій поділ є нетрадиційним та потребує додаткового пояснення щодо критеріїв визначення саме абстрактних чинників.

2. Оскільки дослідження присвячено вивченню такого складноструктурованого явища, як емоційний інтелект у підлітків з інтелектуальними порушеннями, потребує пояснення, яким чином була здійснена орієнтація на структуру дефекту в системі первинних та вторинних порушень згідно з концепцією Л. С. Виготського.

3. На теоретичному етапі дослідження авторкою визначається важливість ролі реалістичних уявлень про себе у формуванні емоційного інтелекту. Оскільки цей аспект є одним з найбільш дефіцитарних у дітей з інтелектуальними порушеннями, бажано було б розкрити процедуру його операціоналізації в експерименті.

4. В дисертації представлено ґрунтовний опис функцій емоційного інтелекту, водночас на етапі емпіричного дослідження виявилася певна нерівномірність їхнього вивчення, зокрема, недостатньо охопленими є спрямовуюча та синтезуюча функції порівняно з іншими.

5. На заключному етапі дослідження представлено аналіз психолінгвістичного аспекту вивчення емоційного інтелекту у підлітків з

інтелектуальними порушеннями, що не було попередньо окреслено в завданнях дослідження та потребує узгодження з дослідницькими цілями.

Наведені вище зауваження не зменшують загальної високої оцінки дисертаційного дослідження Вовченко О. А. Певною мірою вони доповнюють об'єктивну характеристику практичної складності та значущості проблеми, що була вирішена в ході проведеного дослідження, підкреслюють внесок дисертантки у розвиток спеціальної психології в Україні.

Висновок: дисертаційне дослідження Вовченко О. А. є цілісною, завершеною, самостійною роботою, спрямованою на вирішення важливих соціальних та освітніх завдань, пов'язаних з навчанням і вихованням дітей з інтелектуальними порушеннями. Відтак, маємо всі підстави зробити висновок, що дисертація Вовченко Ольги Анатоліївни «Феноменологія емоційного інтелекту підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку» виконана на високому теоретичному та емпіричному рівні, має значне практичне застосування, відповідає вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» із змінами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року та вимогам МОН України, що висуваються до докторських дисертацій, а її авторка, Вовченко Ольга Анатоліївна, заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія.

16 вересня 2021 року

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

О. Романенко

Оксана РОМАНЕНКО

*Оксана О. Романенко
Засвідчує
для
Довідок
Одитор Т.*

